

Yeqanə İSMAYILOVA

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Bakı Dövlət Universiteti

e-mail: yegane-n@mail.ru

**Ə.DƏMİRÇİZADƏNİN «DƏDƏ QORQUD» LİBRETTO
VƏ «QARACA ÇOBAN» PYESİNDƏ OĞUZ XALQININ MİLLİ
BİRLİK VƏ VƏHDƏTİ İDEYALARI**

Xulasə

Məqalədə göstərilir ki, görkəmli alim və yazıçı Ə.Dəmirçizadə yaradıcılığının «Azərbaycan ədəbiyyatında «Dədə Qorqud» motivləri» mövzusu baxımından xüsusi yeri vardır. Elmdə təsbit olunduğu kimi, ədəbiyyatda «Dədə Qorqud» mövzusunda ilk bədii əsər Ə.Dəmirçizadənin Ş.Şeyxovla birgə 1943-cü ildə qələmə aldığı «Dədə Qorqud» librettosudur. Libretto sadə qəhrəmanlıq süjeti üzərində qurulmuşdur. Burada iki ideya xətti aydın müşahidə olunur:

Birincisi, xalqın yadelli işğalçılara qarşı mübarizə ruhunun təsviri;

İkincisi, el-obanın dar günündə xalqın, zəhmətkeş kütlənin öz içərisindən çıxan qəhrəmanın əsas rol oynaması.

Hər iki xətt dövrə, zamanla, əsərin yazıldığı vaxtın siyasi-ideoloji ovqatı ilə müəyyənləşirdi. Ə.Dəmirçizadə (və Şeyxovun) müəllifi olduğu libretto, təqribən, 1941-ci ildə yazılmış və 1943-cü ildə tamaşaya qoyulmuşdu. Eləcə də Ə.Dəmirçizadənin 1942-ci ildə yazdığı və «Dədə Qorqud» librettosunun ideya xətlərini daha geniş planda davam etdirən «Qaraca çoban» pyesində də eyni ideya-məzmun ovqatını müşahidə edirik.

«Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun milli birlik və sosial vəhdət haqqında əsas ideyası təkcə Ə.Dəmirçizadənin «Qaraca Çoban» pyesində yox, eposu müraciət etmiş digər dramaturqların yaradıcılığında da uğurla davam etdirilmişdir.

Açar sözlər: «Kitabi-Dədə Qorqud», Ə.Dəmirçizadə, epos, libretto, Qaraca Çoban

**LİBRETTO “DEDE GORGUD” BY A.DEMİRCHİZADE AND IDEAS
OF NATIONAL UNITY OF OGUZ PEOPLE IN THE PLAY “GARAJA CHOBAN”**

Summary

It is emphasized that creation of the outstanding Azerbaijanian scientist and writer A.Demirchizade is very significant from the standpoint of the theme “Motives of “Dede Gorgud” in Azerbaijanian literature”. It is generally acknowledged that the first artistic work on the theme “Dede Gorgud” in Azerbaijanian literature is the libretto of the same name written by A.Demirchizade in co authorship with Sh.Sheyhov in 1941. The libretto is based on the simple heroic plot. There are two ideological lines:

1. description of fighting spirit of the people who struggle against foreign invaders;
2. during the hard days the hero who came from the people plays the main role.

Each of this lines is determined by epoch, period, political-ideological atmosphere of the time when the work was created. The libretto was written by A.Demirchizade (and Sh.Sheyhov) about in 1941 and staged in 1943. In the play “Garaja Choban” written by A.Demirchizade in 1942, ideological lines of the libretto “Dede Gorgud” were continued in a wider plan and the same ideological-profound spirit is felt.

The main idea of the epos “Dede Gorgud” about national and social unity was successfully developed and continued not only in the play by A.Demirchizade “Garaja Choban”, but also in the works by other playwrights who appealed to the epos.

**ЛИБРЕТТО «ДЕДЕ КОРКУД» А.ДЕМИРЧИЗАДЕ И ИДЕИ НАЦИОНАЛЬНОГО
ЕДИНСТВА ОГУЗСКОГО НАРОДА В ПЬЕСЕ «ГАРАДЖА ЧОБАН»**

Резюме

В статье отмечается, что творчество выдающегося азербайджанского ученого и писателя А.Демирчизаде имеет особое значение с точки зрения темы «Мотивы «Деде Коркуд» в азербайджанской литературе». Научно подтверждено, что первым художественным произведением на тему «Деде Коркуд» в азербайджанской литературе является одноименное либретто, написанное А.Демирчизаде в 1943 г. в соавторстве С.Ш.Шейховым. Либретто построено на основе простого героического сюжета. Здесь явно прослеживаются две идейные линии:

1) описание боевого духа народа, поднявшего на борьбу с чужеземными захватчиками;

2) в тяжелые дни главную роль играет герой – выходец из народа.

Каждая из этих линий определяется эпохой, периодом, политико-идеологической атмосферой времени создания произведения. Либретто, авторами которого являются А.Демирчизаде (и Ш.Шейхов), было написано приблизительно в 1941 г. и поставлено на сцене в 1943 г. В пьесе «Гараджа Чобан», написанной А.Демирчизаде в 1942 г. и продолжающей в более широком плане идейные линии либретто «Деде Коркуд», ощущается тот же идейно-содержательный дух.

Основная идея эпоса «Деде Коркуд» о национальном и социальном единстве была успешно развита и продолжена не только в пьесе А.Демирчизаде «Гараджа Чобан», но и в произведениях других драматургов, обращающихся к эпосу.

Ə.Dəmirçizadə yaradıcılığının «Azərbaycan ədəbiyyatında «Dədə Qorqud» motivləri» mövzusu baxımından müstəsna mövqeyi vardır. Elmdə birmənalı şəkildə təsbit olunduğu kimi, ədəbiyyatımızda «Kitabi-Dədə Qorqud» mövzusunda ilk bədii əsər Ə.Dəmirçizadənin Ş.Şeyxovla müştərək 1943-cü ildə qələmə aldığı librettodur» (1, 14).

«Dədə Qorqud» librettosunun «əsas ideya xətti yurdun düşməndən müdafiəsi ilə bağlıdır. Uruz xanın ova getməsindən istifadə edən düşmən Oğuz yurduna soxulur, lakin Dədə Qorqud tərəfindən ruhlandırılan Qaraca Coban və onun köməyinə gələn Uruz xan tərəfindən məğlub edilərək geri qovulur. Uruz xanın gözəllərin ən gözəli Gülçinə məhəbbəti əsərin aparıcı xətlərindən biridir» (1, 14).

Burada iki ideya xətti aydın müşahidə olunur:

Birincisi, xalqın yadelli işğalçılara qarşı mübarizə ruhunun təsviri;

İkincisi, el-obanın dar günündə xalqın, zəhmətkeş kütlənin öz içərisindən çıxan qəhrəmanın əsas rol oynaması.

Hər iki xətt dövrə, zamanla, əsərin yazıldığı vaxtın siyasi-ideoloji ovqatı ilə müəyyənləşirdi. Ə.Dəmirçizadə və Şeyxovun müəllifi olduğu libretto, təqribən, 1941-ci ildə yazılmış və 1943-cü ildə tamaşaya qoyulmuşdur. Eləcə də Ə.Dəmirçizadənin 1942-ci ildə yazdığı və «Dədə Qorqud» librettosunun ideya xətlərini daha geniş planda davam etdirən «Qaraca Çoban» pyesində də eyni ideya-məzmun ovqatını müşahidə edirik. Bunlar təsadüfi deyildi. Ölkədə müharibə gediirdi. N.Ələkbərlinin göstərdiyi kimi, «hər iki əsərin yaranma dövrü Böyük Vətən müharibəsinin (1941-1945-ci illər – Y.İ.) qanlı illərinə təsadüf edir, əsərlərin qəhrəmanlıq pafosu və vətənpərvərlik motivi də bununla müəyyənləşir» (1, 14).

Maraqlıdır ki, libretto müəllifləri eposdan məlum olan hadisələri Azərbaycanın gerçək tarixi ilə birləşdirməyə səy etmişlər. Bunun əsasında Ə.Dəmirçizadənin «Kitabi-Dədə Qorqud»u bilavasitə Azərbaycanla bağlı abidə hesab etməsi dururdu. Birinci pərdənin remarkasına diqqət edək: «Gəncə... Kür qırağı... Al-əlvan geyinmiş oğlan və qızlar səlcuq talançılarına qarşı əlbir vuruşmaq üçün Gürcü şahıyla danışmağa gedən Qazan xanı yola salmağa hazırlaşılır. Yaşıl meydana igidlər məşq edirlər...» (2, 1)

Göründüyü kimi, librettoda Azərbaycan və gürcü xalqlarının nümunəsində Qafqaz xalqlarının dostluğu ideyası da qoyulmuşdur ki, bu da sovet ideologiyasının yeritdiyi xalqlar dostluğu, sovet xalqlarının birliyi və ümumi düşmə-nə qarşı birgə mübarizə aparması haqqında ideologiyani əks etdirirdi. Lakin burada ciddi bir məsələ – səlcuqların işğalçı, gəlmə kimi təqdim olunması mə-sələsi var. Səlcuqların işğalçı kimi təqdim olunmasının altında xalqımızın etnik tarixi ilə bağlı çox mühüm bir məsələyə toxunulmuşdur. Belə ki, sovet tarixşünaslığında türklər Azərbaycana gəlmə xalq hesab olunurdu. Sovet tarixşünaslığının uzun illər ərzində zorla beyinlərə yeritməyə çalışdığı etnogenez siyasəti-nə görə, Azərbaycan xalqı əvvəlcə türkmənşəli olmamış, sonralar gəlmə türklər – səlcuqlar və digərləri tərəfindən türkləşdirilmişdir. Səlcuqların XI-XII əsrlər-də Şərqi Xəzərxasından Azərbaycana gəlməsi tarixi faktdır. Lakin libretto müəllifləri XI-XII əsrlərdə Azərbaycana gələn səlcuq türklərini burada yerli – avtoxton oğuz türkləri ilə qarşılaşdırmışlar ki, bununla da əslində, librettoda Azərbaycan xalqının sonradan səlcuqlar tərəfindən türkləşdirilməsi haqqında sovet tarixşünaslığının zorakı etnogenez siyasəti qəbul olunmamışdır. Libretto-da Azərbaycan açıq-aşkar şəkildə səlcuqların gəlişinə qədər «Kitabi-Dədə Qorqud» oğuzlarının ana yurdu kimi təqdim olunmuşdur.

Əsərdəki ikinci ideya xəttinə – yurdun ağır günündə məhz xalqın, zəhmət-keş kütlənin içərisindən çıxmış Qaraca çoban kimi igidin əsas rollardan birini oynamasına gəlincə bu məsələ təkcə dastanın məzmununda Qaraca çobanın oynadı-ğı rolla bağlı deyildi. Bu, sovet ideologiyasının sinfi mübarizə haqqında əsasları ilə bağlı idi. Sosializm realizmi yaradıcılıq metoduna görə, bədii əsərdə həyat inqilabi mübarizədə təsvir edilməli və sonda xalq içərisindən çıxmış qəhrəmanın qələbəsi ilə tamamlanmalı olan mübarizəsinin timsalında xalqı ideallar qələbə çəlməli idi. Librettoda bu ideoloji xəttin əsas daşıyıcısı Qaraca çoban surətidir.

Maraqlıdır ki, əsas qəhrəmanları oğuz bəyləri, zadəganları, əsilzadələri olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında sovet ideologiyasının «normativlə-rinə» uyğun gələn yeganə qəhrəman Qaraca çoban idi. Bildiyimiz kimi, sovet ideologiyasının əsasında sinfi mübarizə ideyaları dururdu. Sovet ideoloji qəlib-lərindən baxıldıqda dastanın, demək olar ki, bütün qəhrəmanları «istismarçı sinfin» nümayəndələri idi. Çünki bunların sosial mənşəyi xan, bəy, bəylərbəyi kimi oğuz cəmiyyətinin hakim təbəqələrinə bağlanırdı. Bu cəhətdən, Qaraca çoban öz «ictimai mənşəyi» etibarilə sovet ideologiyasına uyğun gəlirdi. Ona görə də, sovet dönəmində Qaraca çoban obrazına, belə demək mümkünsə, xüsusi fikir verilirdi.

Hər iki əsərin – «Dədə Qorqud» librettosu və «Qaraca çoban» pyesinin əsasında «Kitabi-Dədə Qorqud» eposundakı «Salur Qazanın evinin yağmalanması» boyunun motivləri durur.

Ə.Dəmirçizadə «Qaraca çoban» pyesində eyni eposa və onun eyni boyuna yenidən müraciət etməklə «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun dramaturgiya sahəsində geniş imkanlara malik olduğunu təsdiq etmişdir. Bu cəhət əsərin ilk tamaşası haqqında görkəmli alim Əziz Şərif tərəfindən yazılmış resenziyada xüsusi qeyd olunmuşdur. Müəllif göstərir ki, «bugünə qədər bir alim dilşünas kimi tanıdığımız müəllif öz ilk bədii əsəri üçün «Dədə Qorqud» dastanından istifadə etməklə gözəl və təqdirə layiq bir təşəbbüs göstərmişdir. Heç şübhə yoxdur ki, bu dastanın məzmunu əsasında yüksək milli, bədii dramaturji əsərlər yaratmaq imkanı hüdudsuzdur» (4). «Bu əsərdə Qazan xanın sarayının qarət edilməsi və Qaraca Çobanın igidlikləri təsvir olunmuşdur. Ə.Dəmirçizadə burada əvvəlki librettoya nisbətən daha mükəmməl işləmiş, Qazan xan - Burla xatun xəttini saxlamış, lakin əsas ideya yükünü xalqı təmsil edən Qaraca çobanın üzərində cəmləşdirmişdir» (1, 14).

Dastanda qəhrəmanlığı, qorxmazlığı digər oğuz bəyləri ilə bərabər səviyyədə təsvir olunmuş Qaraca Çoban məsələsi elmdə müəyyən mübahisə yaratmışdır. Sovet qorqudşünaslığında o, əməkçi xalqın dastanda ətraflı təsvir olunmuş əsas nümayəndəsi kimi qəbul olunmuş və ona qarşı «həssaslıq» göstərilmişdir. Prof. E.Rəhimova obraz haqqında səciyyəvi fikirləri nəzərdən keçirərək yazır: «Bir sözlə, Qaraca Çoban, yaxud da V.Bartoldun, onun ardınca isə P.Antokolskinin adlandırdıqları (kimi – Y.İ.) «qara çoban» dastanda kifayət qədər əhəmiyyətli bir şəxsdir. O, cəsarətlə öz ağasının düşmənlərinin qarşısını alır, təq 300 adamı yerlə yeksan edir; nəhəng qəhrəman sapandla qoyun atmağı, ağacı kökündən çıxarmağı və nəhayət, ağasına sdaqətlə xidmət etməyi bacarır. Bax bu cürdür Qaraca Çoban. Salur Qazanla Qaraca Çobanın qarşılıqlı münasibəti dastanın təhrif olunmasında dəyişməz «arqument»dir. Bir vaxtlar məhz bu arqument onun ideyaca hörmətdən salınması sahəsində çox böyük səs-küyə səbəb olmuşdur» (5, 85).

Salur Qazanla Qaraca Çoban arasındakı münasibətləri heç bir sosial bərabərsizlik, yaxud digər münasibətlər aspektində yozmağa ehtiyac yoxdur. Çünki «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı poetikasına sosial bərabərsizliyin təsvir olunması, yaxud bu ideyalara hər hansı şəkildə işarə olunması yaddır. «Kitabi-Dədə Qorqud» qəhrəmanlıq eposudur və bu mənada igidliyi başqa oğuz qəhrəmanları ilə bərabər səviyyədə təsvir olunmuş Qaraca Çoban eposun qəhrəman tipologiyasına görə məhz qəhrəmandır. Onun «çoban» statusunda heç bir sosial bərabərsizlik, yaxud sosial təhqir axtarmağa ehtiyac yoxdur. Kafirlər ona hətta bəylik təklif edirlər, lakin o, öz «çoban» statusunu kafirlərin verdiyi bəylikdən üstün tutur. Demək, dastanın poetikasında sosial bərabərsizliyin təsvir olunması heç bir halda əsas deyildir.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un qəhrəmanlıq poetikasında gerçəkliyə sosial münasibətlər aspektində yanaşma yox, sosial struktur daşıyıcısının qəhrəmanlıq modelinə nə dərəcədə uyğun olması əsasdır. Ə.Dəmirçizadə pyesdə Salur Qazan-Qaraca Çoban xəttini geniş və ətraflı təsvir etmiş, onların «yoldaşlıqlarını» bədii cəhətdən zənginləşdirmişdir. Məsələn, eposda Salur Qazan ovda olarkən

narahat yuxu görür və bunu bəylərə danışır. Ancaq pyesdə o öz yuxusunu Qaraca Çobana danışır. Ə.Dəmirçizadə bu yolla oğuz cəmiyyətinin iki nümayəndəsinin - oğuz sərkərdəsi ilə oğuz çobanının qarşılıqlı etimadının nümunəsində Azərbaycan-oğuz xalqının birliyi və vəhdətini tərənnüm etmişdir.

Sonda oğuz igidləri qələbə çalırlar. Gülçin də döyüşdə iştirak edir. Oğuzun ağır günündə Oğuz elinin bütün fərdləri, sosial statusundan asılı olmayaraq hamı bir araya gəlir və birləşərək düşmən üzərində qələbə çalırlar. Ə.Dəmirçizadə Oğuz elinin başçısı Salur Qazanın oğlu Uruzla çoban qızı Gülçinin biribirinə sevgi və qovuşmalarının nümunəsində Oğuz xalqının sarsılmazlığının əsas düsturunun milli birlikdə olduğunu göstərməyə nail olur. Doğrudan da, eposun əsas ideyası və ana xətti milli birlikdir. «Oğuz» adı oğuz xalqının hər bir nümayəndəsi üçün müqəddəsdir. Bu ad sosial təbəqə və mövqeyindən asılı olmayaraq hamını birləşdirən əsas ideyadır. Dastanı dərinlən bilən Ə.Dəmirçizadə insanlar arasında sosial-sinfi mübarizəni əsas götürən bir cəmiyyətdə – sovet dövlətində yaşadığına baxmayaraq, pyesdə milli birlik ideyasını ifadə etməyə nail olmuşdur. Bu cəhətdən pyesin sonunda Dədə Qorqudun milli birlik haqqında alqışları, əslində, müəllif Ə.Dəmirçizadənin pyesdə təcəssüm etdirmək istədiyi əsas ideyanın açıq şəkildə bəyanıdır:

Ey el oğlu, qoy yaşasın bu ellər!
Elin üçün hünər göstər, zor göstər!
Amansız ol müxənnətə, namərdə!
Macal vermə, çal qılıncı hər yerdə! (3, 67)

Maraqlıdır ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun milli birlik və sosial vəhdət haqqında bu əsas ideyası təkcə Ə.Dəmirçizadənin «Qaraca Çoban» pyesində yox, eposa müraciət etmiş digər dramaturqların yaradıcılığında da uğurla davam etdirilmişdir. Ə.Dəmirçizadənin «Kitabi-Dədə Qorqud»un motivləri əsasında «Qaraca çoban» adlı librettosu Ü.Hacıbəyovun arxivindən götürülmüşdür (2). Bu libretto ilk dəfə olaraq tərəfimizdən latın qrafikasına çevrilərək çap edilir.

Либретто оперы «Караджа чобан» по мотивам Дедэ Коркуд

Qaraca çoban

(Qısa məzmunu)

İştirak edirlər:

Qazan xan	– Gəncə mahalının xanı
Uruz	– onun oğlu
Burla xatun	– Qazannı arvadı
Aybəniz	– Onların qızı
Qaraca	– çoban
Qurdbasar	– Satqın bir adam
Toğrul-	– Səlcuq tayfasının başçısı
Qaratikan	– onun igidlərindən
Gürcü şahı	
İgidlər, qadınlar, qızlar	

Birinci pərdə

Gəncə... Kür qırağı. Al-əlvan geyinmiş oğlanlar və qızlar Səlcuq talançılarına qarşı əlbir vuruşmaq üçün Gürcü şahıyla danışmağa gedən Qazan xanı yola salmağa hazırlaşırlar. Yaşıl çəməndə igidlər məşq edirlər. Qurdbasar meydan oxuyur. Bu vaxt Qazanın arvadı Burla və qızı Aybəniz girirlər. Hamı onları hörmətlə qarşılayır. Qurdbasar böyük bir eşqlə qızın qabağında baş əyir. Lakin Aybəniz ondan üz döndərir. Əlində güllərlə Qazan xanın atını bəzəməyə gedir. Şənlik başlanır. Özünü qıza göstərməyə çalışan Qurdbasar yenə meydan oxuyur. İgidlərdən birini basır. Kimsə onunla vuruşmağa cürət etmir. Bu vaxt Qaraca çobanın gəldiyini xəbər verirlər. Toplananlar çobanı hörmətlə qarşılayırlar. Qaraca Burla xatunı (və Aybənizi), sonra da xalqı salamlayır. Burla xatun Qurdbasarla döyüşməyi Qaracadan xahiş edir. Çoban meydana girir. Qurdbasar iki dəfə basılır. Qaracanı tərifləyirlər. Aybəniz öz yaylığını Qaracanın boynuna bağlayır. Bundan acıqlanmış Qurdbasar xəyanətlə Qaracaya hücum edir. Çobanın qardaşı onun qarşısını kəsir.

Qazan xan oğlu Uruzla gəlir. Xalq qazanı öz qəhrəmanı və rəhbəri kimi qarşılayır. Qazan mahalın gözətçiliyini Uruza tapşırır. Xalq basqınçılara qarşı sayıq olmağa çağırır. Qaracaya da elin ən böyük sərvəti olan qoyunları Dərbəndə aparmağı tapşırır. Xalq öz sevimli rəhbərini yola salır. Aybənizlə Qaraca da görüşürlər. Qız ayrılmaqdan sıxılır. Çoban qıza təsəlli verib yaxınlarda görüşəcəyini vəd edir. Xalqın ən böyük sərvəti olan qoyunları Qaracaya tapşırır onu Dərbəndə yola salırlar. Hamı çəkiləndən sonra Qurdbasar qəzəbli halda gəlir. Qaraca ilə Aybənizin yaxınlığı onu kədərləndirmişdi. Qıza necə sahib olmaq haqqında düşünür. Nəhayət, Gəncənin başsız qaldığını və onu ələ keçirmək üçün ən yaxşı fürsət yarandığını Səlcuq talançısı Toğrula xəbər verməyi qərara alır. Bu yol ilə o Aybənizə sahib olacağına əmin olur.

İkinci pərdə

Gecədir... Qazan xanın çadırları... Uruz çay kənarında durub uzaqlara baxır. Dan yeri getdikcə ağarır. Uruz azacıq istirahət üçün çadıra girir. Gözətçilər də mürgüləyib yatırlar. Az sonra Qurdbasar Toğrulun igidləri ilə girib gözətçiləri sakitcə öldürürlər. Qurdbasar indi mahalın ən məşhur və yeganə qəhrəmanı olan Uruzun çadırını düşməne göstərib onun təslim olması ilə qələbənin əldə ediləcəyini söyləyir. Bu aralıq Aybəniz öz çadırından çıxır. Ayrılıqdan sıxılan qız çay kənarında durub qəmli-qəmli oxuyur. Düşmənin adamları onun üstünə tökülürlər. Eyni zamanda kənardan vuruş səsləri eşidilir. Səsə Uruz siyirmə qılncı çadırdan çıxır. O düşmənin bu xaincə basqınına lənətlər oxuyur. İçəri girən Toğrul onun vuruşsuz təslim olmasını məsləhət görür. «Çünki artıq igidlərin əksəriyyəti qəflətən əsir tutulmuş, Burla xatun da ələ keçirilmişdi». Uruz bu xəbərdən qəzəblənir. Sakitcə təslim olmayacağını bildirib hücumu keçir. Sayca üstün olan düşmən nəhayət onu yaralayır ələ keçirir.

Toğrulun adamlarından Qaratikan ələ keçirmiş qənimətləri sayır. Bütün dövlətin ələ keçirdiyi ilə öyünür. Qurdbasar irəli keçib Qazan xanın ən böyük sərvətinin Dərbənddə olduğunu söyləyir. Toğrul Qaraca Çobanın igidliyi haq-

qında məlumat öyrəndikdən sonra Qaratikanı bir neçə yüz atlı ilə qoyunları alıb
gətirmək üçün Dərbəndə göndərir.

Qurdbasar Aybənizi təqib edərək gəlir, ona arvad olmasını qıza təklif edir. Razılıq verirsə şad-şadıman yaşayacaqlarını, əks təqdirdə zindəda çürüyəcəyini bildirir. Aybəniz onun xəyanətinə lənətlər oxuyur. Qaraca Çobandan başqa kimsəyə ərə getməyəcəyini bu satqın adama bildirir.

Qurdbasar acıqlanıb Qaracanı tezliklə onun gözlərinin qabağında doğrtdıracağına and içir.

Onun əmrilə qızı aparırlar.

Üçüncü pərdə

Dərbənddə gözəl bir çəmən... Qızlar və oğlanlar əylənirlər. Bu vaxt Qaraca görünür. Əylənənlər öz sevimli Aybənizi üçün qüssələnən Çobanı sevinclə qarşılayıb onu şənliklərinə dəvət edirlər.

Başları əylənməyə qarışmış ikən Qaracanın qardaşı yaxınlaşan bir neçə atlı haqqında xəbər gətirir. Qaraca gələn atlıların yadelli basqın olduğunu anlayır. Hər ehtimalla qarşı hazırlanırlar. Az sonra Qaratikan atlı dəstəsi ilə girib qoşunları Qaracadan tələb edir. Çoban bu axmaq təklifə gülür. Buradan kimsənin bir çöp belə apara bilməyəcəyini söyləyir. Qaratikan acı-acı gülür. Gəncə mahalının Toğrulun qoşunları tərəfindən alındığını, Uruzun, Burlanın, Aybənizin və bütün xalqın əsir edildiyini, dövlətin ələ keçdiyini Cobana bildirir.

«Müqavimət versizdir, qoyunları ver. Biz sənə bəylik verəcəyik».

Qaraca bu bəd xəbərləri eşitdikcə qan başına vurur. Dərbənd igidləri ilə bərabər döyüşə başlayır.

Qaraca düşmənin adamlarını darmadağın edəndən sonra birdən döyüş zamanı öldürülmüş qardaşının meyitini görür. Onun başı üstündə diz çöküb düşməənə qarşı amansız olacağına, əziz vətəninə son nəfəsinə qədər düşməndən qoruyacağına, xalqını əsirlikdən qurtarmaq üçün canını əsirgəməyəcəyinə and icir.

Bu zaman qayaların arasında gizlənmiş Qaratikan xəlvətcə arxadan Qaracaya hücum edir. Lakin içəri girən dərbəndli igidlərdən biri ona aman vermir, ağır bir zərbə ilə onu yerə sərir. Qaraca qoyunları dostlarına tapşırıb bir neçə Dərbəndli igidlə Gəncəyə yola düşür.

Dördüncü pərdə

Aybəniz pəncərə qarşısında qəmgin dayanmışdır. O, nəzarət altındadır. Qurdbasar girib qızdan son dəfə ona ərə gedib-getməyəcəyini sorur. Aybəniz bu satqın adamı nifrətlə rədd edir. Ölümü onun kimi alçaqlara ərə getməkdən şərəfli sayır. Acıqlanmış Qurdbasarı əmri ilə onu çəkib zindana aparırlar.

Xalqa olmazın əziyyətlər verən Toğrul kinli halda girir, meydan düzəldib hərtərəfli təhqir edilmiş qızları, gəlinləri zorla oynadır. Birdən-birə bu azgün sərxoşun başına dəhşətli bir fikir düşür. Qazan xanın namusunu tapdalamaq üçün onun arvadı Burla xatunu məclisdə şərab paylamağa məcbur etmək istəyir. Lakin qızlar və qadınlar öz rəhbərlərinin şərəf və namusunu qorumaq üçün Burlanı

gizlədirlər. Hər birisi «Burla mənəm» deyər ortaya çıxır. Bu zaman Qurdbasar Toğrulun köməyinə gəlir. O, Burlanı tapmaq üçün qızlara yaxınlaşır. Qızlar torpaq atıb onu görməkdən məhrum edirlər. Qəzəblənmiş Qurdbasar Burlanı tapmaq üçün Uruzun dağlanmasını məsləhət görür. Oğul dağlanarkən ana ürəyi sızıldayır.

Toğrulun əmri ilə Uruz ağaca sərib qızdırılmış dəmirlərlə dağlayırlar. Uruz anasını mərd olmağa, özünü düşməne tanıtmamağa, atasının namusunu gözəlməyə çağırır. Lakin ana qəlbi tab etməyir. Burla inləyir, oğlunun dağlanmasına qarşı üsyan qaldırıb ortaya çıxır. Toğrul onun ələ keçməsinə sevinir. Onu təhqir etməyə gələrkən kənardan dəhşətli qışqırıqlar eşidilir. Döyüş səsləri yaxınlaşır. Qaraca çoban döyüşə-döyüşə içəri girir. Əsir xalq sevinərək onu qarşılayır. Döyüş şiddətlənir. Zindandan azad olmuş Aybəniz qardaşı Uruz ağacdən açaraq ona qılınc verib döyüşə göndərir. Bu zaman şeypur səsləri ucalır. Gürcü şahının bayrağı görünür. Qazan xanla Gürcü şahı da vuruşa başlayırlar. Vuruşda Qaraca Çoban Toğrulu öldürür. Aradan çıxmaq istəyən Qurdbasar da Aybəniz tərəfindən öldürülür. Qaraca Çoban Toğrulun bayrağını içəri girən Gürcü şahıyla Qazan xanın ayaqları altına atır. Yuxarıdan dost dövlətin bayrağı dalğalanır.

Beşinci pərdə

Qazan xanın çadırı önündə. Hər tərəf təzələnməmişdir. Xalq azad və şən nəğmələr oxuyur. Dərbəndli gənclərlə gürcü igidləri buradadır. Gürcü şahı ilə Qazan xan girib əvvəlcədən onlar üçün hazırlanmış yerdə əyləşirlər. Qonşu xalqların nümayəndələri bayramlıq şərəfinə içirlər.

Gurultulu musiqi səsləri altında al-əlvən geyinmiş gənclər arasında Qaraca çoban və Aybəniz gəlirlər. Onların hər ikisi xanların qarşısında baş əyir. Qazan və Gürcü şahı onlara xeyir-dua verirlər.

Xalqın gurultulu alqışları altında bayrama Dədə Qorqud girib gəncləri tərifləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ələkbərli N. «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan ədəbiyyatında // «Azərbaycan» jur., 1999, № 9, s. 13-17

2. Dəmirçizadə Ə. Dədə Qorqud (xalq yaradıcılığı eposu). Libretto (musiqisi: Q.Salahov və C.Cahangirovundur. Bakı: Azərbaycan SSR XKS Yanında İncəsənət İşləri İdarəsi. M.Maqomayev ad. Azərbaycan Dövlət Filammoniyası Qızıl ordunun 25-ci ildönümünə həsr olunmuş Azərbaycan musiqi və mahnı rəqsləri konserti, 1943)

3. Dəmirçizadə Ə. Qaraca Çoban (dörd pərdəli mənzum pyes). Bakı: 1942 (Əsər ilk dəfə Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin XXVI ildönümünə həsr edilmiş bir tamaşa kimi 1946-cı il aprel 27, 28, 30-da M.Qorki ad. Azərbaycan Gənc Tamaşaçıları Teatrında oynanılmışdır).

4. Якубовский А.Ю. «Китаб-и Коркут» и его значение для изучения туркменского общества в эпоху раннего средневековья / Книга моего Деда Коркуда. Огузский героический эпос. Перевод В.В.Бартольда. Баку: ЙНЕ «XXI», 1999, с. 127-135

5. Rəhimova E. Ölməz sənət incisi. Bakı: Təbib, 2000, 238 s.

Çapa tövsiyə edən: Akademik Muxtar İmanov